

İKİNCİ MEŞRUTİYET DEVRİ ÜZERİNDE BAZI DÜŞÜNCELER

HİKMET BAYUR

Bir eserimizde¹ dediğimiz gibi “Dünyada pek az hareket Osmanlı Meşrutiyeti kadar büyük ümitler doğurmuş ve keza pek az hareket doğurduğu ümitleri bu kadar çabuk ve katî olarak boşa çıkarmıştır”.

1908 Temmuzunda bütün dünyada pek çok kimse Batı Türklüğünün ve onun o zamanki devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtulmuş olduğuna inanmıştı. On yıl sonra ise, 1918 sonbaharında, 1908 “kurtarıcılarının” en belirli başları, 1914 de şuursuzca ateşe attıkları ülkeyi bırakıp Almanya'ya kaçmışlardı ve devlet, yabancının kuklası olarak tahtında kalmaya razı olan bir Padişah başta kalmak üzere, sömürge durumuna düşmüştü.

Gerçi Osmanlı devleti en az üçyüz yıldan beri arkası bir türlü alınmayan iç karışıklıklar ve dış yenilmeler yüzünden çöke ve eriyedurmaktaydı. Hemen herkes de onda, Batı kültürünü esasından benimsememiş olan bütün devletler gibi, yaşama kabiliyeti kalmadığına inanıyordu. Ancak, hâlâ Adriyatik denizinden tâ Kızıl denizin Güneyine ve Basra körfezine kadar uzanan imparatorluğun on yıl içinde parçalanıp ortadan kaybolacağı ve kalan kısmının da sömürge durumuna düşeceği 1908 de meşrutiyet ilânı sırasında kimsenin aklına gelmemişti. Bu gidiş üç yüz yıllık çöküşler zincirindeki çöküşteki çabukluk ölçüsünü de pek, amma pek çok aşmıştı.

Bu yıkımı, o da büsbütün başka ve daha pek ufak bir çapta, belki Çar Rusya'sının birtakım ileri gelnleri tâ 1908 de düşünebilmişlerdi.

Onlar bir hükümdarın mutlakiyeti dışındaki her yönetimin, hele Doğunun geri uluslarını, yıkıma götüreceğine gerçekten inanıyorlar, bu yüzden Osmanlıda meşrutiyet ilânına seviniyor, onu yapanların desteklenmesini ve yöreklendirilmesini bile istiyorlardı.

¹ Türk İnkılâbı Tarihi, c. I, s. 225.

Bütün bu yönler gözönünde bulundurulurken bazıları düşünmüşlerdir ki İttihat ve Terakki olmasaydı, Rumeli'deki subayların ayaklanması sonucunda ikinci meşrutiyet ilân edilmeseydi, Osmanlı devleti için daha iyi olurdu, veyahut yüzyıllardan beri ölüme doğru kayan bu devlet için "daha iyi" sözünü kullanmak doğru olamayacağından "daha az fena" olurdu.

Bu biçim düşünenler şu bakımdan yanılmaktadırlar.

II. Abdülhamit yönetimi o derece çürümüştü ki artık yaşayamayacak bir duruma düşmüştü; iç ayaklanmaların arkası alınamıyordu. Alman dostluğu ve Almanlara Avrupa'yı en çabuk Hindistan'a bağlayacak olan Bağdat demiryolu imtiyazının verilmiş olması İngilizlerin Osmanlı aleyhtarlığını son raddeye çıkarmış ve onlar Osmanlı Arap vilâyetlerinde bir yandan ulusculuk propagandasını azıtmışlar, öbür yandan da sonu gelmeyen ve bir türlü kesin olarak bastırılmıyan türlü illerdeki ayaklanmaları kışkırtmaya ve beslemeye koyulmuşlardı. Yemen'in bir Türk mezarı olduğu köylülerimizin bile ağzında dolaşmaktaydı.

Makedonya'da da durum böyledi, oraya büyük devletlerin denetlemesi girmiş olup biteviye genişlemekteydi. Bulgar, Sırp ve Rum çeteleri ve komiteleri durmadan kâh aralarında çarpışıyorlar, kâh da Türk halkıyla Osmanlı birliklerine çatıyorlardı. Devlet onlara karşı hiçbir sonuç elde edemiyordu. 1908 yılında ise artık bu bölgenin de Bulgaristan, Bosna - Hersek ve Girit gibi belki Osmanlı ile sözde bir ilişiği kalmak üzere kaybedileceği pek yakın görünüyordu. Devlet ise en seçme subaylarını orada toplamıştı. Bunların bu duruma göz yummaları beklenemezdi ve bunlar İstanbul'a yakınlık dolayısıyla bir askerî ayaklanma çıkaracak olurlarsa sarayı tehdit edebilecek durumdaydılar.

En ünlü padişah ve vezirler devrinde bile birkaç yüzyıl matbaayı, yeni bilimleri, yeni biçim askerî talimleri ülkeye sokmamış olan taassup ve her yeniliğe düşman koyu muhafazakâr ruh² hâlâ

² Matbaa 1436 yılına doğru (Fatih'in İstanbul'u almasından 17 yıl önce) tekemmül etmişti. Osmanlı'da matbaa açılacağına dair Şeyhülislâm Abdullah Efendi'nin fetvası ve III. Sultan Ahmed'in fermanı 1726 tarihlidir, yani aradan 290 yıl geçmiştir. Hem de tefsir, hadîs, fıkıh ve kelâm kitapları basmak yasaktır.

Matbaanın yayılmasının da yardımıyla Batı dünyasında XV. ve XVI. yüzyıllarda fişkıran bilim ve sanat hareketinin ortaya çıkardığı bilgiler Osmanlı ülke-

şuurlu ve şuursuz olarak medeniyetin birçok icatlarını Osmanlı ülkesine ve hele İstanbul ile Türk vilâyetlerine sokmamakta ayak diremekteydi. Elektrikle otomobil buralara ancak meşrutiyetten sonra girebilmişti.

Yurdun her köşesini hafiyeler kaplamıştı ve bunların curnalleri üzerine binlerce kimse sürgünlerde sürünmekteydi. Bununla birlikte durum öyle bir biçim almıştı ki bunlardan dahi korkulmaz olmuştu veyahut yönetime karşı öyle bir tiksinti yayılmıştı ki pek çok kişi her şeyi göze alıyordu, hafiyelerde de yılgnlık belirmiş olup pek ileri gidemez olmuşlardı.

Bir örnek durumu anlatır. Bu yazar, Galatasaray lisesini 1909 da bitirmiştir. 1908 den iki üç yıl önceden beri ise arasına meselâ mevlûtlarda öğrencilere şeker dağıtılırken bunlar hep bir ağızdan “Padişahım çok yaşa” diye bağırıyorlardı. Bizler ise, hiç olmazsa büyük çoğunluğumuz “Padişahım başaşağıya” diye bağırırdık. Böyle bağıraranlar arasında vükelânın (bakan) ve hele mâbeyinci gibi Padişahın yakınlarının çocukları da bulunuyordu. Böylelikle “velinimeti bi minnetimiz” diye anılan padişahı, ona en yakın çevreler gençlerinin bile sevmedikleri ve saymadıkları görülüyordu³.

Bunları yazmakla şu sonuca varmak istiyoruz.

II. Abdülhamit yönetimi yıkılmaya mahkûmdu, içeride ve dışarıda hiç kimsenin önünde itibarı kalmamıştı, akli eren kimse onu sevmiyordu; o, sonrası ne olursa olsun yıkılmaya mahkûmdu. Bir

sinde ancak Tanzimattan sonra XIX. yüzyılın ikinci yarısından bu yana dört yüz yıllık bir gecikme ile okutulmaya ve yayılmaya başlanır. Bu gibi bilgilerin medreselere girmesi ise birinci genel savaş sırasında 1915—16 yıllarında yani beş yüzyıl geç olur.

İsveç kralı Gústav Adolf'un yeni silâhlara göre 1630 dan bu yana uyguladığı tabiye usulleri ancak 1826 da yeniçerilerin ortadan kaldırılmasından sonra, yani iki yüzyıl kadar geç kalınarak Osmanlı askerlerinin ona göre talim ve terbiye edilmesine başlanabilmesiyle ordularımıza girer.

Her defasında da dini kendi istek ve menfaatlerine uydurarak kullanan bir takım ulemanın, yenilik düşmanlığını yenmek için uzun, çok kere de kanlı uğraşlar gerekmiştir.

³ Burada özel bir hâtıramı da anacağım. Küçükken yerli kumaştan elbise yaptırmak istedim. Bir yargıtay üyesinin kızı olan annem: “Hereke fabrikası Abdülhamid'indir, ona mı kazandırmak istiyorsun?” demişti. Bu olay da anılan padişaha düşmanlığın ne derece yayık olduğunu gösterir.

kere bir yönetim bu duruma düştümüydü uluslar sonrasını pek düşünmeden onu yıkarlar ve Abdülhamit yönetimi genel düşmanlık ve tiksinti altında ve bütün ulusun memnunluğu içinde Makedonya'da komitecilerle çarpışan subaylarla İttihat ve Terakki teşkilâtının baskısı altında pek büyük bir kolaylıkla yıkılır.

Denilebilir ki 1914—18 genel savaşından sonra Rusya, İtalya ve Almanya'da Abdülhamid'in zulmüne çok, ama pek çok rahmet okutacak zalim yönetimler kurulmuş ve bunların son ikincisi ancak dış yenilgi üzerine yıkılmışlardır. Bu söz ancak görünüşte doğru sayılabilir. Bu ülkelerdeki zulüm birçok maddi ilerlemeler, gelişmeler, ilerisi için ümitler uyandıran devrimler, buna da eklenen bir takım dış başarılarla ayakta durabiliyorlardı; ve bu ülkeler ve halk yönetime karşı kısmen olsun bu yüzden susuyordu ve onu destekliyordu. Bu yönetimler de savaşta yenilgi olur olmaz yıkılmışlardı.

Abdülhamit yönetimi ise içeride ekonomik gerilik ve sonsuz kanlı ayaklanmalar içinde bocalıyor, dışarıya karşı da biteviye iller ve ülkeler kaybediyor, durmadan devletin onurunun kırılmasına yol açıyor, bu yüzden halk ayaklanmasın diye de ezici bir baskıya başvuruyordu.

Padişahın tek mânevi desteği eskiden kalma alışıklıklar ve üç yüzyıldır arkası alınamıyın yıkımlara rağmen hâlâ yüzde yüz ölmemiş olan Padişah-Halifeye karşı bağılıktı.

İkinci meşrutiyetin bir asker ayaklanması sonucunda elde edilmesini ve dümenin İttihat ve Terakki eline geçmesini önlemeyebilecek tek çare II. Abdülhamid'in daha önce, meselâ Makedonya sorunu alevlenmeden, XIX. yüzyılın sonlarında ölmesi, yerine geçecek olan V. Mehmet'in de herhangi bir komiteci teşkilâtının tehdidi hattâ boyunduruğu altında bulunmıyarak yönetimi değerli devlet adamlarının eline vermesi ve onların bir meşrutiyet yönetimi kurmaları olabilirdi.

Bunu imlemekle yetineceğiz ve tarihi yeni baştan yazmak yoluna gitmekten kaçınacağız.

Bu yönleri belirttikten sonra II. Meşrutiyet devrinin başlıca olaylarını gözden geçirip onlarla ilgili düşüncelerimizi açıklayacağız.

Bilindiği gibi Abdülhamid'i meşrutiyeti kabule zorlayan kuvvet birçok genç subaya dayanan İttihat ve Terakki Cemiyeti idi, bu

cemiyetin en sözü geçen üyesi de Talât Beydi. İkinci meşrutiyet devrinin en önemli olayları bu teşkilâtın ve bu kimsenin davranışlarının az çok birer sonucu sayılabilir.

BOSNA - HERSEK, TAŞLICA VE BULGARİSTAN
OLAYLARI

1878 Berlin antlaşmasıyla, o zamana kadar birer Osmanlı ülkesi olan Bosna-Hersek'in yönetimi Avusturya-Macaristan'a verilmişti. Bu devlet Taşlıca sancağını da askerce işgal etmişti, bu son işde amaç aynı soydan olan Sırbistan'la Karadağ'ın arasına girerek bunların birleşmesini önlemektir.

1908 de ikinci meşrutiyetin ilânından az sonra Avusturya ile Rusya arasında birtakim görüşmelerde bulunulmuş ve sözle de olsa pek belirli olmadıkları için iki yanca başka türlü yorumlanacak olan birtakim anlaşmalara varılmış veya yaklaşmıştı.

Bunlara göre Rusya belirsiz biçimde Bosna-Hersek'in Avusturyaya yalnız fiilen değil resmen de kendi ülkesine katılmasını kabul etmiş, bu devlet de Rusya'nın Boğazlarda savaş gemileri için bazı geçiş kolaylıkları elde etmesine, yine pek belirli olmıyan biçimlerde razı olmuştu. Bu belirsiz anlaşmaya aşağıda anılacak hava içinde varılmıştı.

Meşrutiyetten sonra Osmanlı'nın Hıristiyan uyrukları büyük bir sevinç içinde çalkalanır. Bu arada Makedonya komiteleri de devletle barışma yolunu tutunca büyük devletler Makedonya'daki türlü denetlemelerinden vazgeçip orayı eskiden olduğu gibi Osmanlı yönetimine bırakmaya karar verirler (Babıâliye bildirme günü 3 Ekim 1908). Bunun üzerine Avusturya, Bosna-Hersek'in durumunu kesin olarak kendi lehinde değiştirme kararını açığa vurur (İmparator-Kıralın iradesi 5 Ekim 1908). Bu işte İttihat ve Terakki'nin bir hareketi onu ayrıca ivedilikle davranmaya sevkeder. Bosna-Hersek sözde olsun Osmanlı'nın bir vilâyeti sayıldığı için İttihat ve Terakki'nin orada da seçim yaptırmaya kalkışacağı yolunda dolaştırılan ve gazetelere geçen söylentiler bu işteki âmillerden biridir.

Avusturya bu vilâyeti kendi ülkesine katarken Taşlıca sancağındaki askerlerini geri çeker ve orasını Osmanlı'ya geri verir.

Böylelikle Osmanlı gerçekten bir sancak kazanmış olmakla birlikte, çoktan elden çıkmış olan Bosna-Hersek'in sözde kaybı ağır bir

darbe sayılır; bunun arkasından Bulgaristan'ın da sözden ileri gitmiyen Osmanlı'ya bağımlılığını ortadan kaldırıp kendini bağımsız ilân etmesi (5 Ekim 1908) mânevi durumu büsbütün ağırlaştırır.

İkinci meşrutiyet bu olaylardan doğan gergin hava içinde gelişmeye çalışacaktır.

OSMANLI'YI YIKIMA GÖTÜREN YANLIŞ DAVRANIŞLAR ZİNCİRİ

Bunun başında komitecilikten yetişmiş İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin kendilerini derhal devlet adamı sanmaları ve başa geçmek istemeleridir. Bunun için de orduyu bir âlet gibi kullanarak onu siyasanın içine sürüklemeleridir.

Gerçi ordu sayesinde mebusları korkutarak Kâmil Paşa aleyhine mecliste oy aldıktan sonra eski devlet adamlarından Hüseyin Hilmi, Hakkı ve (Küçük) Sait Paşa gibilerini⁴ sadarete getirmişlerse de bunları hep birer paravan gibi kullanarak kendi istediklerini onlara yaptırmaya kalkışmışlardır. Görünürde sadrazam kim olursa olsun daima gerçek sadrazam Talât ve gerçek maliye-ekonomi işlerinin başı Cavit Beyler olagelmıştır.

Bu gibi sadrazamlar da, durum artık işbaşında kalmalarını imkânsız kılincaya veya kendilerine İttihat ve Terakkice yapılan baskılar dayanılamıyacak bir ölçüyü buluncaya kadar mevkilerinde tutunabilmişler ve sonra yerlerini bir benzerlerine bırakmak zorunda kalmışlardır.

Yukarıda imlediğimiz yanlış davranışlar zincirinden birkaç halkayı aşağıda anacağız.

⁴ İkinci meşrutiyet devri sadrazamları şunlardır: Meşrutiyettin ilânında Avlonyalı Ferit Paşa'dan sonra sırasıyla: Sait Paşa (22 Temmuz-4 Ağustos 1908), Kâmil Paşa (5 Ağustos 1908-13 Şubat 1909), Hüseyin Hilmi Paşa (14 Şubat-13 Nisan 1909), Tevfik Paşa (13 Nisan-5 Mayıs 1909), Hüseyin Hilmi Paşa (5 Mayıs-28 Aralık 1909), İbrahim Hakkı Paşa işe başlayıncaya kadar H. Hilmi Paşa 15 gün vekil kalır; İbrahim Hakkı Paşa (12 Ocak 1910-29 Eylül 1911); Sait Paşa (30 Eylül 1911-16 Temmuz 1912), Gazi Ahmet Muhtar Paşa (22 Temmuz-29 Ekim 1912), Kâmil Paşa (29 Ekim 1912-23 Ocak 1913), Mahmut Şevket Paşa (23 Ocak-11 Haziran 1913), Sait Halim Paşa (12 Haziran 1913-3 Şubat 1917), Talât Paşa (4 Şubat 1917-8 Ekim 1918), Ahmet İzzet Paşa (14 Ekim 1918).

Bundan sonrası Osmanlı devletinin sömürgeleşmesi gelir.

ORDUYU SİYASAL BİR ÂLET OLARAK KULLANMAK

İttihat ve Terakki'nin bazı üyeleri ve birtakım subaylar ordu siyasal bir âlet gibi kullanılmazsa irticain üstün geleceğine içten inanıyorlardı. Ancak bunların birçoğu bu işi iktidara fiilen geçmek, subayların bazıları da sıra dışı ilerlemek için bir vasıta sayıyorlardı ve gerçekten de öyle oluyordu.

Mustafa Kemal ile ona inanan birkaç kişi bu gidişi önlemek için çok uğraşmış iseler de teşkilâtlı cüceler, o sırada o devî yenmiş ve onun orduyu siyasadan kesin olarak ayırma isteğinin gerçekleşmesini engellemişlerdir; hattâ onu öldürmeye bile kalkışmışlardır.

Bu yüzden bir yandan devlet işleri, komitecilikteki başarılarından başka bir sıfatı olmıyan Talât, ordu işleri de kendisinde hiçbir komuta kabiliyeti bulunmayan Enver gibilerin eline düşmüştü.

Bütün yıkımları kökü ve kaynağı, böylelikle ortaya çıkan durumdur :

“İttihatçı” subayların orduda üstün durum elde etmeleri kendilerine “Halâskâr” adı verilen başka birtakım subayların bir birlik kurmaları sonucunu doğurur. Bunlar Rumeli'deki kargaşalıklarla Trablusgarp savaşından faydalanarak erleriyle birlikte ayaklanır, hükûmeti devirir ve ister istemez başlangıçta olsun kendi nüfuzları altında işleyen bir hükûmet kurarlar (Temmuz 1912). Balkan savaşı bu çekişmeler içinde başlar ve devletin ağır bir yenilgisiyle biter.

MUHALİF ÖLDÜRME SİYASASI

II. Abdülhamid'in ezici istibdadına karşı uğraşılırken hele son anlarda İttihat ve Terakki komitesi Padişahın bazı hafiyesiyle en candan adamlarını öldürtmüştü. O sırada bu öldürme işini üzerine alanlar pek büyük tehlikeleri göze alıyorlardı ve bu iş bir bakıma yurdun faydası için yapılmış bir kahramanlık sayılabilirdi ve sayılmıştır. Ancak Abdülhamit devrildikten sonra ve iktidar elaltından veya resmen İttihat ve Terakki eline geçtikten sonra bu yolda devam edilmiş ve birkaç muhalif gazeteci sokakta öldürülüp, öldürenler yakalanmamıştı. Bu ise halkın vicdanını ayaklandırmakla birlikte can korkusuyla birtakım kimselerin İttihat ve Terakki'yi bir an önce devirmeye çalışmalarını gerektirmişti. 31 Mart (13 Nisan) 1909 irtica hareketini kıskırtanlar, birkaç gün önce öldürülmüş olan Serbesti

gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmüş olmasından (6-7 Nisan 1909 gecesi) kısmen olsun faydalanmışlardı.

Bundan başka hiçbir ülke gece sokakta muhalif öldürten bir komiteciler yönetimine uzun zaman dayanamazdı.

DEVLETİN İÇ DURUMUNU KAVRAYAMAMAKTAN
DOĞAN YIKIMLAR

Osmanlı devleti gelişme derecesi ve bünye bakımından birbirinden son derece ayrı kısımları kapsamaktaydı. Arnavutluk, Yemen, Asir, Havran ve daha türlü yerlerin ortaçağınmsı feodal bir bünyeleri vardı. Makedonya'da ise, üç Hıristiyan unsuru (Sırp, Bulgar ve Rum) birbirlerine düşmanlıkları ayrı ayrı her birinden kalabalık olan Türk unsuruna nispi bir güven sağlayabildiği gibi, bu üç unsuru dışardan destekliyen ve kıskırtan, kendileriyle soydaş devletlerin de birbirine düşmanca bakmaları sonucunu doğuruyordu.

Pek bilgisiz devlet adamı olan İttihatçılar ve onlara perde olmayı kabul eden ricâl bir yandan iki yıkıcı yanlış işlerler ve öbür yandan da bazı Arap ülkelerinde Abdülhamit devrinden kalma anlayışsızlıkları devam ettirir, hattâ azıttırırlar.

İttihatçılarca işlenen yanlışların temeli şu düşünceye dayanmaktaydı: Osmanlı devleti bütün parçaları eş bir devlettir, dolayısıyla İstanbul, Batı Anadolu ve Suriye gibi ileri olan yerlerle daha genel olarak Türklerin yaşadıkları yerler nasıl yönetiliyorsa devletin öbür kısımları da öyle yönetilmelidir.

Arnavutluk o vakite kadar devlete bağlı kalmıştı. Orası Rume-
li'de devlet için bir dayanak durumunda bulunan ve öyle kaldıkça Makedonya Türklerinin tabii bir yardımcısı olan bir ülke idi. Ora halkı yoksul ve dağlık ülkesinde iptidaî bir yaşayış yaşamakta ve kendi bayraktarlarına bağlı olup vergilerin birçoğunu vermemek-
teydi. Yoksulluk yüzünden bu vergi vermeyişin devlet hazinesine girecek para bakımından maddi bir önemi de yoktu. Fiilî devlet yönetimi de orada pek gevşek idi.

Anlayışlı devlet adamları önce Arnavutluğu kültürel ve ekonomik bakımdan geliştirmeye, orasını daha ileri Osmanlı illerinin durumuna yaklaştırmaya çalışırlardı.

İttihatçılar ve onlara âlet olan eski ricâl ise öyle yapmayı iş ters taraftan başlarlar; önce Arnavutluğu İstanbul veya Batı Anadolu gibi yöneltmeye ve ora ileri gelenlerinin nüfuzunu kırmaya kalkışır- lar, bunun üzerine orada bir sürü ayaklanma olur, ordunun en değerli kısımları orada yıpranır ve Makedonya Türkleri de Batı- larında önemli bir dayanaktan mahrum kalırlar. Esasen İtalya Trablusgarp savaşına başladıktan sonra İttihat ve Terakki hükûmeti Arnavutluk'taki siyasasını yumuşatır ise de iş işten geçmişti; hem bu ülkenin devlete güveni kalmamıştır, hem de Balkan devletleri bunu anladıklarından bu yön onları Osmanlıya çatmaya daha da yürek- lendirmiştir.

Bu işte İttihatçıların esas suçu Arnavutluk'u Osmanlı ülkesinin ileri kısımları gibi yöneltmeye kalkışmak değil, bu işi birden bire, orayı geliştirmeye koyulmadan ve buna güçleri yetmez iken kalkış- maktı; yani kuvvetler hesabını yanlış yapmışlardı. Bu ise devlet adamları için en büyük suçtur, çünkü devletleri yıkıma götüren âmillerin başında bu gibi yanlışlar gelir, bunu doğuran sebep de o sırada işbaşında bulunan devlet adamlarının bilgisizliği ve değer- sizliği idi.

31 MART (13 NİSAN) 1909 AYAKLANMASI

Osmanlı tarihinde her yeni hamle için olduğu gibi ikinci meşru- tiyetin de bir irtica hareketiyle karşılaşması beklenilebilirdi. Patrona Halil'lerin, Kabakçı Mustafa'ların nesli sönmüş değildi. İttihat ve Terakki bunu hiç düşünmediği gibi bu ayaklanmanın patlaması için hemen her şeyi yapmıştır; kendi aleyhinde yapılan "kâfirlik" ve far- masonluk propagandasını önliyememesi, o devirde erlerin psikolojisini pek kavrayamamış olması, Selânik'ten getirttiği ve kendilerine son derece güvendiği avcı taburlarını her işte öbür askerlere karşı kullan- ması, bir muhalif gazeteciyi sokak ortasında öldürtüp kendisinden olan katili gizlemesi bu olaylar zincirinin birer halkasıdır.

İstanbul'a Selânik'ten getirilen avcı taburları ise başkent garni- zonu içinde bir damla gibi idiler ve yavaş yavaş öbür askerlerin düşmanlığının üzerlerinde toplandığını anladıkları ve uğradıkları tehditlerden ürkmeye başladıkları gibi irticain propagandası da gitgide onlar arasına girmiş ve tesirini göstermeye başlamıştı.

Kendi anlayışsızlık ve yanlış tedbirleri üzerine patlayan ayaklanma karşısında ise İttihat ve Terakki şaşalamıştı. Mustafa Kemal'in soğukkanlılığı, keskin görüşü ve azmi olmasaydı irticain bastırılması çok uzayabilir ve devlet temelinden sarsılabilirdi.

Bu bastırılışın nasıl geliştiğini burada anlatmıyacağız.

MAKEDONYA'DA KİLİSE VE OKULLAR SORUMU

Bu sorunun esası şudur. Bu bölgenin birçok köyünde Sırp, Bulgar ve Rumlar karışık olarak oturmaktadırlar, bazı köylerde bu üç unsur da bulunur, bazılarında ise bunların yalnız ikisi vardır. Bu işte müslüman Türkleri anmıyoruz. Yukarıda sözü geçen üç Hıristiyan unsur da ortodoksdur, ancak onlarda ulusal duygular dinsel duygulardan üstün olduklarından küçük köylerdeki tek kilise veya tek okulu bir türlü aralarında bölüşmemekte, onları yalnız kendi cemaatleri için istemekte, oralarda yalnız kendi propagandalarını yürütmeye çalışmakta ve bu yüzden aralarında sık sık çarpışmalar olmakta idi. Bu durum Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'ın da birbirlerine düşman gözü ile bakmalarını gerektirmekte olup bu devletler kendilerinden olan cemaatlerin kayrılması için birbirleri aleyhine Babıâli'ye başvurmakta idiler. II. Abdülhamit bu durumdan faydalanarak anılan üç Balkanlı devletin aralarındaki gerginliği ve, elaltından da, sözü geçen üç ulus arasındaki çarpışmaları sürdürmeye çalışır ve bunda epey başarı sağlardı. Denilebilir ki bu yön Avrupa'nın Makedonya'daki çarpışmalar yüzünden ora işlerine gitgide daha büyük ölçüde karışmasını, dolayısıyla de bu ülkenin Osmanlı yönetimi dışına kaymasını gerektiriyordu. Ancak bu üç unsurun birleşip Türklere ve Osmanlı devletine karşı durum almalarının ve onların arkasından üç Balkan devletinin birleşmelerinin çok daha yakın bir tehlike teşkil edeceği besbelli idi ve İttihatçı devlet adamları bunu anlamalıydılar.

Anlıyamadılar ve sandılar ki her köyde kilise ile okulu oradaki en kalabalık cemaate vermek ve öbür cemaat veya cemaatlere ayrıca devlet hesabına kilise ve okullar yaptırmakla Makedonya'da bay-sallığı kurarlar ve büyük bir başarı sağlamış olarak halkın ve Avrupa'nın karşısına çıkarlar.

Sonda iş hiç de öyle olmaz, üç Hıristiyan cemaat ve onların soydaşları olan Balkan devletleri arasında yakınlaşma kolaylaşır.

Onlar birbirlerine yaklaşırken Osmanlı'da hele orduda İttihatçı-İtilâfçı kavgası alıp yürür, İtalyan savaşı buna eklenince Balkanlı devletler birleşip Osmanlı'ya saldırır ve onu yenerler.

Osmanlı devleti de bu işte bir kere daha komitecilikten devlet adamlığına geçmiş olanların bilgisizliğine ve yanlış hesaplarına kurban olmuş olur.

BALKAN SAVAŞININ SONUÇLARI

Balkan savaşındaki yenilgi başka bir durum ortaya çıkarır. O zamana kadar Osmanlı devleti Balkanlıların ayaklanma ve saldırılarını daima ezebilmişti ve ancak Rusya gibi bir büyük devletin savaşta onu yenmesi veya Avrupa Ahengi Düvelisi denilen altı büyük devletin görünüşte birleşmesi onu Balkanlılara şu veya bu yerleri vermek ve haklar tanımak zorunda bırakabilirdi.

Yunan ayaklanmasının Mısır Paşası Mehmet Ali'nin oğlu İbrahim Paşaca bastırılması (1824—1827), Bulgar ayaklanmasının ezilmesi (1876), Sırbistan'ın 1877 de kesin olarak yenilmesi, Yuanistan için de 1897 de böyle olması bu dediğimizin doğruluğunu gösterir. 1912—1913 de ise Balkanlılar kimsenin yardımına muhtaç olmadan Osmanlı'yı yenerler ve Rumeli'nin pek büyük bir kısmını ondan alırlar.

Bu olay iki türlü sonuç doğurur: biri büyük devletlerin de gücü hiçe inmiş sayılan Osmanlıdan "çalışma alanı" gibi adlar altında pay almaya kalkışmaları ve bunu elde etmeleridir.

İkincisi Sırbistan'ın bu savaştan pek büyük kazançlarla çıkmış olmasının, halkının yaridan fazlası Slav olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu kuşkulandırması, çok kaygılandırması ve bu devletin geleceğini sağlamak düşüncesiyle Sırb'ı ezmek için fırsat kollaması, nihayet bunu buldum sanarak ona çatması, böylelikle de birinci genel savaşa (1914—18) yol açması olur. Yani özet olarak Balkan savaşlarının sonucu olarak aşağıda göreceğimiz gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşülmesi işi biter ve Avusturya-Macaristan'ın bölüşülmesi sorumunu had bir biçimde ortaya çıkar.

Bu devletle Almanya ise bunu önlemek için Sırbistan'ı ezmek gerektiğine inanırlar ve Avusturya veliahtının öldürüldüğü Bosna-Saray suikastı onlara bu yolda bir vesile vermiş olur.

OSMANLI ASYASI'NIN BÜYÜK DEVLETLERCE NÜFUZ, ÇALIŞMA VE
MENFAAT ALANLARI ADI ALTINDA BÖLÜŞÜLMESİ
VE OSMANLININ BİR TAKIM ANLAŞMALARLA
BUNU TASDİK ETMESİ

Bu yön üzerinde uzun durmayacağız, çünkü çok çapraşıktır ve anlatılması ince ayrıntıların verilmesine bağlıdır. Bu yönü Türk İnkılâbı tarihimizin c. II, K. III ünde esaslı olarak inceledik.

İşin özeti şudur: bütün Osmanlı Asyası tâ İzmit'ten Arabistan yarım adasına kadar İngiltere, Fransa, Almanya arasında çalışma ve menfaat alanları olarak hem kendi aralarında, hem de Osmanlı hükûmetiyle anlaşmalar yapılarak bölüşülür. Rusya'ya da, Doğu Anadolu'da, Sivas'la Diyarbakır'ı da içine alınan bir siyasal denetleme bölgesi, yine bu devletle Babıâli arasında yapılan bir anlaşma ile tanılır.

1914 de genel savaşın başladığı sırada Avusturya ile İtalya için birer bölge tanınması işi de kesin bir karara bağlanmak üzere idi.

Bundan sonra Osmanlı devletinin bir genel savaşa meydan vermeden fiilen yok olması bir zaman işi idi ve artık "Şark Meselesi" yani "Doğu sorumu"nun onunla ilgili kısmı çözülmüş demektir.

Ancak yukarıda andığımız öbür sebep, yani Avusturya-Sırbistan gerginliği bir genel savaş âmili olarak ilk saffa geçerek 1914 yıkımının patlamasını gerektirmiştir.

İTTİHATÇILARIN GİTĞİDE DAHA ÇOK ALMANYA'YA
YAKINLAŞMASININ SONUÇLARI

II. Abdülhamit saltanatının ikinci yarısında hep Almanya'ya dayanmaya çalışmıştı, onun desteğini elde etmek için de ona bir takım demiryolu vesaire imtiyazları vermek zorunda kalmıştı. Bu imtiyazlar arasında Avrupa'dan Hindistan'a en çabuk gitmeyi sağlayacak olan Bağdat demiryolu imtiyazı en çok İngiltere'yi, daha az ölçüde de Rusya'yı ürkütmüş ve bu devletleri bir takım tedbirler almaya sevk etmişti; İngiltere Arap vilâyetlerinde bir takım ayaklanma ve ulusal hareketlerin gelişmesini kışkırttığı gibi, Rusya da kendi ülkesine sığınmış olan Ermenileri bir tehdit vasıtası yaparak Osmanlı hükûmetini, Ereğli-Adapazarı-Ankara-Kayseri-Sivas-Diyarbakır-Van çizgisinin Doğu ve Kuzeydeki demiryollarını doğrudan

doğruya kendisi yapmayacak olursa (ki Osmanlının buna hiç gücü yoktu) bir Rus şirketine yaptıracağını ve bunun şartlarının Almanlarca yapılan Bağdat demiryolunun şartlarına uygun olacağını üstlenmek zorunda bırakmıştı.

II. Abdülhamit'in Almanlara dayanması meşrutiyet ilân edilince devleti onun muarızı olan İngiltere ve Fransa'ya eyginlik göstermiye sevkederse de bu durum Kâmil Paşa'nın sadareten çekilmesinden sonra (1909) çok sürmez.

Çok usta bir diplomat olan Alman büyükelçisi Baron Marşal (Marshall) kolaylıkla İttihat ve Terakki ileri gelenlerini şu yönlere inandırır :

Avrupa büyük devletleri arasında Osmanlı ile bitişikliği ve ülke yakınlığı olmayan, ondan bir şey istemeyen tek büyük devlet Almanya'dır. Dolayısıyla Osmanlı devleti yalnız ona karşı tam bir güven besliyebilir.

Almanya'nın bağlaşıkları olan Avusturya'nın Bosna-Hersek'de ve İtalya'nın Trablusgarp'te ve 12 adada bu devletin izniyle yaptıkları, İttihat ve Terakki'nin göztünü açamıyacaktır; ancak karşı taraf devletlerinin (İngiltere v. s.) Osmanlı'ya karşı davranışlarını büsbütün çetinleştirecektir.

Daha sonra 1913—14 yıllarında Osmanlı Asya'sının ekonomi ve çalışma alanları adı altında bölüşüldüğü sırada İzmit'ten Musul'a kadar uzanan Alman payı bu devletin Osmanlı ülkesinde hiç gözû olmadığı efsanesini hiçe çıkardıktan sonra da Osmanlı devlet adamlarının gözleri açılmıyacaktır.

İSLÂMÇILIK VE TÜRKÇÜLÜK

Hilâfetin mânevi nüfuzunu bir kuvvet sanarak onu dış siyasa alanında faal biçimde kullanmaya kalkışan başlıca Osmanlı Padişahı Abdülhamit olmuştur. Onun bu işe sarılmasında bir yandan Cemalettini Afgani gibi dış mütefekkirlerinin, öbür yandan da Alman İmparatoru gibi elinde Müslüman sömürgesi olmayıp İngiltere, Fransa ve Rusya'yı boyundurukları altında tuttıkları Müslümanlar vasıtasıyla baskı altına almak isteyen dış kışkırtıcıların tesiri olmuştu. Bu siyasa Osmanlı devletine o sırada pek aciz durumda bulunan sömürgeci halkın belki teveccühünü kazandırıyordu, ama en güçlü

devletleri ona candan düşman kılıyordu, dolayısıyla duyguları bir yana bırakıp siyasal bakımdan düşünürsek bu yol zararlı ve yanlış bir yoldu.

Türkçülük ve Turancılık lehindeki gidişi ise Abdülhamit İslâmcılık siyasasına karşıt saydığından yasak etmekteydi.

İttihat ve Terakki onun İslâmcılık siyasasını olduğu gibi ele alır ve buna Turancılık siyasasını ekler.

Ancak gerek Abdülhamit gerekse İttihat ve Terakki, Atatürk'ün T.B.M.M.inde 1 Aralık 1921 de demiş olduğu gibi esas bakımdan amaçlarına şu yönden ulaşamamışlardı :

“Efendiler, büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın husumetini, garezini, kinini bu memleketin ve bu milletin üzerine celbettik. Biz panislâmizm yapmadık, belki “yapıyoruz, yapacağız” dedik. Düşmanlar da “yaptırmamak için bir an evvel öldürelim” dediler. Panturanizm yapmadık; “yaparız, yapıyoruz, yapacağız” dedik ve yine öldürelim” dediler. Biz böyle yapmadığımız, yapamadığımız mefhumlar üzerinde koşarak düşmanlarımızın adedini ve üzerimize olan tazyikatını tezyit etmekten ise haddi tabiiye, haddi meşrua rücu edelim. Haddimizi bilelim. Binaenaleyh, Efendiler, biz hayat ve istikbal istiyen millettimiz ve yalnız ancak bunun için, hayatımızı ibzal ederiz.”

Bu sözler Abdülhamit, İttihat ve Terakki ve Millî Mücadele devirlerinde tam bir gerçeğin açıklanması idi.

İttihat ve Terakki Türkçülük ve Turancılık siyasasını ayrıca da Balkan savaşı yıkımlarından doğan bazı güç durumları ve onların zaruri kıldıkları fedakârlıkları izah için⁵ kullandığı gibi, bazan halkı uzak hayallerle avutarak o zamanın gerçeklerini unutmaya sevk etmek için de kullanmıştır⁶.

Bununla birlikte Türk ulusuna benliğini ve gerçek büyüklüğünü duyurmak, bu duyguları İslâmlık ve Osmanlılık duyguları içinde âdeta eritilmiş bir durumdan kurtarmak bakımından İttihat ve Terakki'nin Türkçülük siyasasının çok müspet bir yanı da vardır ki hele Millî Mücadele sıralarında büyük tesir ve faydası olmuştur.

⁵ Bk. Hikmet Bayur: Türk İnkılabı Tarihi, c. II, K. IV, s. 348 v.d.

⁶ Aynı eser, s. 364 v.d.

Ancak bu duyguya müspet ve bilimsel biçimini veren, hele onu içinde bulunulan durumda en makul ve faydalı ölçüde sınırlandırıp geliştiren Atatürk olacaktır.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA GİRİŞ

Osmanlı devletinin savaşa katılması dolayısıyla yazılmış olan en acı yazı, hele bu girişte başlıca âmil olmuş olan Enver, Talât ve Cemal Paşaların kıt anlayışını açığa vuran en ağır yazı, Alman başbakanı Betman Holveg'in hâtıralarında bulunan şu satırlardır ⁷.

“Marn vuruşması bize askerî çarpılarda bulunarak savaşı çabuk bitirmek ümidini kaybettirdi... Biz sayıca pek üstün kuvvetlerle kuşatılmış bir kalenin güçsüz garnizonuna benzetilebilirdik. Biz pek parlak zaferlere rağmen savaşı başarılı biçimde nasıl sona erdirebilirdik. Buna karşılık vermek işi kadere düşüyordu. Artık amacımız öz savunmamız olmuştu...”

Durum böyle olduğuna göre, halkın neden yıllar boyunca boş zafer ümitleriyle avutulmuş olduğu tenkidine Alman başbakanı halkın mâneviyatını yüksek tutmak, Avusturya'nın durumunu gözetmek zaruretleri gibi sebepleri andıktan sonra şunu da der :

“Öyle yapılmasaydı kim iddia edebilir ki, İtalya'nın son vereceği (savaşa girmek) kararını geciktirebilmek, Türkiye ile Bulgaristan'la bağlaşmak işini başarabilirdik.”

Yukarıda görmüş olduğumuz gibi Osmanlı Asya'sını aralarında yaptıkları anlaşmalarla bölüşmüş olan ve birbirleriyle bir ölüm kalım savaşına tutuşmuş bulunan büyük devletlerin hepsi içten bizim düşmanlarımızdı, daha doğrusu hepsi bizi bir şikâr sayıyorlardı.

Buna göre onların boğuşmalarına seyirci kalmak bizim için doğru yol sayılabılırdi. Bu devletler arasında bizim için Türklük bakımından en tehlikeli olanlar, Rusya ile Almanya idi; çünkü ikisi de daha çok imparatorluğun Türk bölgelerine gözlerini dikmişlerdi ve oralara her ne ad altında girerlerse girsinler kendi ırklarından göçmenler yerleştirebilirlerdi ve bunu tasarlamaktaydılar. Ancak Rusya hem sınır bitişikliği dolayısıyla hem de boyunduruğu altında milyonlarca Türk'ü tutması yüzünden daha tehlikeli idi ve onun

⁷ H. Bayur: Türk İnkılâbı Tarihi, c. III, K. II, s. 537.

yenilmesi, hiç olmazsa çok ezilmesi, Osmanlı için faydalı olacaktı. Bunu sağlamak yolunda ise önemli bir adım atılmış ve Boğazlar torpillenerek kapatılmakla sanayii o zaman oldukça geri bulunan Rusya öbür bağlaşıklarıyla ancak Uzak Doğu'daki Vladivostok ve Kuzey donmuş denizindeki Arkanjel gibi pek uzak ve verimsiz limanlarla temas edebilecek bir duruma sokulmuştu.

Bununla yetinmek için en doğrusuydu ve Almanya'ya hizmetlerin en büyüğü yapılmış bulunuyordu. Denilebilir ki karşı yan bizi bu durumda bırakmazdı ve ergeç Boğazları açmamızı istiyecek ve biz bunu kabul etmeyince bize karşı savaşa girişecekti.

Bu muhakkak olmamakla birlikte muhtemel sayılabilir; ancak savaşa ne kadar geç girilirse bizim için o kadar kârlı idi. Esasen hele İngilizler, Hindistan Müslümanlarının durumu yüzünden kendilerinin değil, bizim savaşa başlamamıza çok önem veriyorlardı.

Osmanlı devleti ise daha Trablusgarp ve Balkan savaşlarının yaralarını saramamıştı, ülkede yol denilmeye değer bir şey yoktu, demiryolları ise Ankara ve Ulukışla'da bitiyordu, yani oralardan meselâ Erzurum'a ancak araba ve atla gidilebilirdi, Rusya'nın ise sınırımıza kadar demiryolu vardı; tek ciddi yakıt kaynağımız o sırada verimi yılda birkaç yüz bin tonu geçmiyen Ereğli kömür madenleri idi.

Durum böyle iken Osmanlı devletinin neden kendi isteğiyle savaşa katıldığını anlamak güçtür, bu ancak baştakilerin bilgisizlik, anlayışsızlık, aşırı ihtiras ve tedbirsizliği yüzünden Alman devlet adamlarının tuzağına kolaylıkla düşmüş olmalarının sonucudur.

Onlar Turan'ı fethetmek, sömürgeler halkını kurtarmak gibi düşüncelere kapılmışlar, Almanya'nın: "ben savaşı çarçabuk kazanacağım, geç kalırsanız size bir şey vermem" yolundaki sözlerine inanmışlar ve Alman malî yardımını olmadan seferber ettikleri orduyu ayakta tutacak tedbir bulamadıkları için Almanya parayı kesmek tehdidinde bulununca savaşa girmeye razı olmuşlardır.

O gün Osmanlı devletinin yok olma kararı da imzalanmış sayılabilir.

Savaşa katılma yıkımını önlemek için Sofya'da ataşemiliter bulunan Mustafa Kemal uyartılarda bulunmuş ise de öğütlerine aldırılmamıştır.

SAVAŞIN ÇOK KÖTÜ BİÇİMDE YÖNETİLMESİ VE ALMANLARA
KÖRÜ KÖRÜNE UYULMASI

Padişahın vekili olarak başkomutanlık yapan Enver Paşa komutan olarak bir hiçti denilebilir, bunu doğrudan doğruya yönelttiği Sarıkamış yıkımında gösterdiği gibi genel sevk ve idaresinde de göstermiştir.

Bundan başka Alman genel karargâhının yanılmazlığına kesin bir inanı vardı, bu yetmiyormuş gibi Almanya'nın savaştan sonra Osmanlı'ya her istediği ülkeleri ve menfaatleri sağlayacağına o kadar inanıyordu ki Osmanlı ordusunu Alman stratejik menfaatleri uğrunda harcamaktan çekinmiyordu. Yine bu gibi düşüncelerle Almanlara yurt içinde hem komuta, hem de yönetim bakımından pek aşırı yetkiler vermeyi doğru buluyordu.

Bu konularda da savaşın en başarılı ve değerli Türk komutanı olduğu çarçabuk anlaşılacak olan Mustafa Kemal'in uyarılarına hiç aldırılmıyordu.

Bütün bunların sonucu olarak 1918 yılında Osmanlı ordusu, var olan gücüne göre, en çok kayıp vermiş ve güçsüz duruma düşmüş ordulardan biri olacaktır.

SAVAŞ SIRASINDA KÖTÜLÜKLER

Savaşın ezici yükü ağırlaştıkça halkın memnuniyetsizliğinin tehlikeli sonuçlar doğurmasından korkan hükümet, bir takım pek yanlış ve sonu bakımından pek zararlı tedbirlere başvurmuştur.

Esasen 1908 devriminin başları ayrı tutulursa İttihat ve Terakki içinde nüfuz ticareti ve ona dayanan vurgunculuk oldukça gelişmişti.

Savaş sırasında vurgunculuğa göz yummak ve hattâ onu desteklemek hükümetin âdeta bir tedbirler zinciri biçimini almıştır. Her önemli yerde ve hele İstanbul'da bir sürü esnaf teşkilâtı kurulmuş, başlarına ve aralarına İttihat ve Terakki'nin en güvendiği kimseler geçirilmiş ve sokulmuş, üyelere aşırı kazançlar sağlanmış ve bu sayede inliyen teşkilâtsiz halka karşı üyeleri iyice doyurulan bir takım teşkilâta dayanılmıştır.

Çok çirkin durumlar yaratan bu yönler ordunun sonsuz kahramanlıklarının verdiği göğüs kabartıcı örnekler karşısında çok utanırdıcı ve alçaltıcı olmuştur.

Savaş kaybedildikten sonra Almanya'ya kaçacağı gecenin gündüzünde son İttihat ve Terakki kongresinde Talât Paşanın bu vurgunculuk ve soygunculukları mazur göstermeye çalışması çok utanç verici bir olay olmuştur.

HİZMETLER VE DEVRİMLER

İkinci meşrutiyet devri Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışını çabuklaştırmış olmakla birlikte onun hiçbir yararı olmadığını söylemek yanlış olur.

O, her şeyden önce padişahın, yani sırf miras yolu ile o makama gelmiş birinin kesin egemenliğini ve her işte son söz sahibi olmasını ortadan kaldırmakla büyük bir ufuk açmıştır. Gerçi Vahdettin 1918 bırakışmasından sonra bu biçim egemenliğe yeltenmiş ise de o, bu işi ancak eski Hint maharacaları veya Tunus beyi biçiminde, yani yabancıların kulu olarak bir gölge ve perde durumunda kalmak şartıyla ve pek kısa bir süre için yapabilmıştır.

İttihatçılar Türklük ve Türkçülük duygularını her ne amaçla olursa olsun berkitmekle Osmanlı padişahlarının devletini ana unsur ve temelini körletmek için Türklüğü önce İslâmlık ve sonra Osmanlılık içinde boğup eritmek gayretini sona erdirmişler ve bu üç duyguyu bir arada geliştirmeye çalışmışlardır.

Bu yoldaki aşırılıkları yukarıda imlemiştik, bunlar üzerine yeniden dönmiyeceğiz.

İkinci meşrutiyet devrinde epey devrimler yapılmıştır, bunlar genel bakımdan yararlı işlerdi; ancak bu işlere, Tanzimattan beri olageldiği gibi, daha çok yabancılara yaranmak ve onlardan bazı menfaatler elde etmek için girişilmişti.

Balkan savaşından sonra yapılan⁸ birtakım devrimler yabancı sermayesince istenilen işlerdi, para bakımından son derece sıkıntılı bir duruma düşmüş olan hükümet, dışarıdan borçlanabilmek için bu işte aracılık edecek büyük malî müesseselere imparatorluk içinde kârlı işler görebilmek imkânını vermek zorunda kalmıştı.

Bunlar demin andığımız eserde ayrıntılı olarak görüldüğünden üzerlerinde ayrıca durmıyacağız.

⁸ Bk. Hikmet Bayur: Türk İnkılâbı Tarihi, c. II, K. IV, s. 294 v.d.

Şer'îye mahkemelerin adliye nezaretine bağlanması da hem devleti modern hukuk anlayışına yaklaştırmak hem de Batılılara hoş görünmeye yarayan bir tedbirdi.

Birinci genel savaş sırasında yapılan⁹ şer'îye mahkemelerinin kaldırılması gibi devrimlerin çoğu da Almanya ile Avusturya-Macaristan'a kapitülasyonların kaldırılmış olmasını kabul ettirmek amacını güdüyordu.

Genel bakımdan bu devrimler faydalı olmuştur denilebilir. Ancak bunların yapılmasındaki âmilleri anmak ve Atatürk devrimleri gibi sırf devleti kuvvetleştirmek ve ulusu geliştirmek için görül-müş işlerden başka bir özde olduklarını belirtmek de tarih bakımın-dan bir borçtur.

Ö Z E T

Yukarıda yazıları toplamak gerekirse şunlar denilebilir.

İkinci meşrutiyet devri geçirilmesi zaruri bir devirdi. Bir kaç yüzyıldan beri yıkılma yolunda bulunan Osmanlı devletinin yıkıl-masını çabuklaştırdı, ancak Türklüğün ileride daha büyük bir canlı-lıkla kendini göstermesini kolaylaştıracak bazı işler de gördü.

İşbaşına, ilk günlerden beri fiilen ve sonraları da resmen başlıca kabiliyetleri komitecilik olan kimseler yerine Mustafa Kemal geçiril-miş ve hiç olmazsa aralarında sıkı bir dayanışma olan komiteci ruhlu kimseler onu dinlemiş olsalardı —kendisinin de çok kere dediği gibi— Osmanlı devleti dağılmayabilirdi ve bazı bölgelere yersel muhtari-yetler vererek yine toplu olarak yaşayabilirdi.

Temmuz 1958

⁹ Bk. aynı eser, c. III, K. III, s. 481 v.d.

